

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

EGY KICSIT KOBÁK VOLTAM MAGAM IS Árnyképek Hervayról

■ Időről időre eszembe jut: le kellene írnom valamit abból, ami Hervay Gizella emlékéhez köt; nem pusztán azért, mert számomra fontos volt ez a kapcsolat. Elvagyok én valahogyan a múltammal, nem próbálnám közüggé avatni, de látom, ahhoz képest, hogy mennyi barátja, ismerőse volt utolsó, budapesti éveiben, rémítően kevés a személyiségéről közkezen forgó ismeret. Ha nem tévedek, akkor is fölmerült ez bennem, amikor Balázs Imre József értékes Hervay-monográfiáját olvastam, legutóbb pedig néhány nappal ezelőtt, a *Korunk* legutóbbi, 2022. áprilisi számát átlapozva. Kiss Noémi, Menyhért Anna, Nagy Gabriella és Balázs Imre József tíz évvel ezelőtt lezajlott s most első ízben *Hervay Gizella – költő vagy költőnő* címmel közreadott kerekasztal-beszélgetésében – legalább az én olvasatomban – ott van a közvetlen fölszólítás, hogy azok, akik ismerték, járuljanak hozzá személyiségképekének kiegészítéséhez. Megpróbálok most, első s talán nem az utolsó változatban, nyersen, vázlatosan, stilizálatlanul és lehetőleg röviden; gondosan kerülve a vele és költészetével kapcsolatos nyomtatott, számomra ismeretlen források átpörgetését, az általam ismertek újbóli föllapozását – nehogy véletlenül az jusson eszembe személyes emlékként, amit eredetileg másnál olvastam. Jegyzetemben (utalással vagy anélkül) kitérek viszont néhány, az említett beszélgetésben is szereplő momentumra.

Az 1977-es budapesti könyvhéten Lászlóffy Aladár volt az egyik romániai íróvendég, a Váci utca egyik könyvsátornak nevezett könyves standjánál dedikált. (Ezek a bódék akkoriban nem a Vörösmarty téren voltak föllállítva, mint az utóbbi harminc évben, hanem végig a Váci utcának a térbe torkolló szakaszán.) A költő mellett nem hivatalos vendégként gyászruhás asszony ült, „civilként” kereste föl nemzedéktársát. Talán egy, az *Utunkban* látott fénykép után ismertem föl. Apám biztatott, menjek oda Hervayhoz, kérdezzem meg, ott lesz-e még egy félóra, óra múlva, ha igen, menjek haza a könyveiért, hogy dedikáltathassam. Az ő névjegyét pedig adjam át azzal: ha nincs fontosabb dolga, míg itt van – nem tudhattuk még, hogy nem ideiglenesen tartózkodik Magyarországon, mint ahogy hivatalosan a szovjet hadsereg –, szívesen látjuk nálunk. Az időpont az akkori sajtóból azonosítható: Lászlóffy május 29-én vasárnap 12 órától dedikált. Az újságokból kiderül, hogy a másik romániai meghívott Mircea Șerbănescu volt.

Gizella már másnap telefonált. Első látogatása estéjén láttam először az arcán, amit később többször is: a rettenetet. Apám ugyanis a Domus vállalat művészeti vezetője volt, s aznap este csörgött a telefon: ég az egyik vidéki bútorgyár.

Éveken át rendszeresen találkoztunk; előbb főleg öccsénél, Hervay Tamásnál a Déli pályaudvar melletti Győri úton, ahol neki is jutott egy szoba, vagy

a mi Angyal utcai házunkban, majd nála, Óbudán, a Váradi utcában. Ami a *Korunkban* közölt beszélgetésben szerepel arról, hogy nem volt lakása, féligazság, illetve magyarországi léte első szakaszára érvényes. Később, ha nem tévedek, az akkor ki tudja, hivatalosan miképp címzett kulturális minisztérium keretéből kapott lakást; ez is élete azon csalóka cirkumstanciái közé tartozott, amelyekből tévesen arra következtethettünk, hogy révbe jut.

Néhány hónappal megismerkedésünk után megkért, olvassam el készülő versválogatásának kefelevonatát, hátha kiszúrok valamilyen nyomdahibát. Hogy valóban segítségre volt-e szüksége, vagy szép lassan be akart vonni a könyvcsinálás ügyeibe, illetve egyszerűen meg akarta értetni velem: komolyan vesz, nem tudom; talán mindegyik tétel igaz. Találtam is egy-két hibát, s amikor a levonatot visszaadtam, megkérdeztem tőle, miért nem válogatta be a kötetbe *A mondat folytatását*, amelyet én a (legalábbis Illyés Kinga *Fagyöngy* című előadóstje óta az erdélyi magyar irodalom iránt érdeklődők körében mindenképpen) közismert *Levél helyett* ikerversének tartottam. (Nem volt nehéz, a *Tómondatok*ban együtt szerepelt e két prózavers, illetve az egyik a másik után.) Így aztán ez is bekerült a kötetbe, aminek az a számára kedvezőtlen következménye lett, hogy a kiadó vagy a szerkesztő e vers címét választotta kötetcímné. Ezt ő kelleetlenül elfogadta ugyan, de könyvcímként üresnek, közhelyesnek, tartalmatlannak találta. (Zavarban voltam akkor [is], hogy kellemetlenséget okoztam; most, negyvenöt évvel később látom, hogy a címnek mégis van jelentése: lásd Tóth László értelmezését a *Magyar irodalmi művek 1956–2016* című lexikonban.)

Van olyan látószög, amelyből nézve Hervay budapesti élete a számára többé elérhetetlen otthon hajszolásának meg-megújuló, kudarcra ítélt kísérlete. Én úgy láttam akkor, legalábbis azokban az években, amelyek az évtizedből még hátravoltak: nem találta eleve esélytelennek, hogy ez sikerülhet. Nagy lendülettel, kifelé nyitva, sőt kitarulkozva próbált nem is annyira beleilleszkedni az itteni közegbe, mint inkább közeget teremteni maga köré. Szerette a fiatalok társaságát – magam is fölvittem hozzá talán két barátomat, a szalagavatómon remekül érezte magát –; azt hiszem, ennek igazolására éppen az én példám a legalkalmasabb, bár, mint alább látható lesz, némileg kitüntetett szerephez jutottam. Ha írtunk valamit, s megmutattuk neki, figyelmesen olvasta a szöveget, és volt róla véleménye.

Sokat beszélgettünk az erdélyi magyar irodalomról s a társadalmi-politikai környezetről, amiben az megszületett. Türelmetlenül követeltem választ például arra, ki „besúgó” az erdélyi írók közül. Amikor konkrétan rákérdeztem egyes személyekre, ő, mintha nagyon kellene vigyáznia arra, hogy ne mondjon semmi megfélemlítő egy gyerekenbernek, aki az adott kérdéstről lexikálisan sokat tud, de az életből valószínűleg még szinte semmit nem ért, körülbelül efféle válaszokat adott: „Szerintem ő is nagyon-nagyon rendes pasas, de azt hiszem, pozíciójából következően neki is jelentenie kell.”

Világirodalmi érdeklődésére, érzékenységére, legalábbis kíváncsiságára jellemző lehet, hogy ekkoriban, a 70-es évek vége felé elolvasta az amerikai beatnikes magyar fordításban megjelent könyveit. Én gimnáziumi osztálytársamtól, Boross Évától kaptam kölcsön Allen Ginsberg, Gregory Corso és Lawrence Ferlinghetti versesköteteit meg az utóbbinak a Modern Könyvtár sorozatban megjelent prózai művét; gondolom, ezt említettem Gizellának, aki aztán elkérte tőlem ezeket a könyveket (bár az is lehet, hogy az utóbbi *Egyes*

szám negyedik személy című regényét nem, azaz csak a költőkre volt kíváncsi). El is olvashatta őket, utóbb érzékelhető érdeklődéssel utalt rájuk. Ezek a könyvek aztán, merthogy nyilván megfélemlítettünk róluk, meg azt hihettük még (én biztosan), hogy mindenre van idő, nem kerültek vissza hozzám, több mint negyven éve nem is tudtam visszaadni őket Évának. Gizellának volt még, úgy tudom, egyetlen példánya az Ana Blandiana-fordításkötetéből, ez viszont hozzám került valamikor, s talán ma is itt van, gondolom, a húsz évvel ezelőtti költőzködés idején bedobozolt könyveim között. Nem tudom, könyvtárából mit hozhatott át Magyarországra, könyvespolcáról más román könyvre nem emlékszem; lehet, hogy csak azért, mert akkoriban nem érdekelt a román irodalom. A román nemzetről emlékezetem szerint nem tett megjegyzést sem pró, sem kontra, rémlík, hogy költőket dicsért. Egyszer az 1956-ban tragikus módon meghalt Nicolae Labişről akartam többet megtudni tőle, mint amit otthon találtam; jó költő volt, és remek ember, ezt fogtam föl abból, amit mondott róla, fiatalon kimagaslott nemzedéktársai közül, de most már sokan vannak, akiket érdemes olvasni. (Persze nálam csak azok jöhettek számításba, akiket magyarra fordítottak.) Az otthon működő rendszert persze brutálisnak, szadistának tartotta. Az akkori közbeszédben – nem tudom, újabb generációk tagjai értesültek-e erről – sokan természetesen tartották, hogy a Szekuritáté azt tesz el láb alól, akit akar. Kiderült később, hogy a belügy közreműködése az azonosított áldozatok halálában nem bizonyítható, ilyen szerepe esetleg közvetett lehetett, de Gizella akkor nyilvánvalóan, magától értetődőnek tartotta, hogy például Horváth István, a költő nem autóbaleset, hanem politikai gyilkosság áldozata lett. Meggyőződése volt továbbá, hogy átjövetele előtt Erdélyben őt is figyelték, ennek egyértelmű bizonyítékaként hozta föl, hogy amikor társaságba ment a város másik végére, ott egy nő hajszálra ugyanolyan ruhát viselt, mint ő; mintha szándékosan figyelmeztetni akarták volna: mindent tudnak róla, a napi programját is ismerik. Igaza lehetett ebben? Nem gondolnám. Mégis a régi, kesernyés bonmot jut eszembe: „Kérem, nekem nincs üldözési mániám, engem valóban üldöznek.”

A származás firtatása – a magyar közegen belül – fölháborította. Senki sem tudhatja, honnan ered, és annak nincs is jelentősége; erre nagy hévvel saját példáját hozta föl, azt, hogy az egyik nagyanyja talált gyermek volt. Más fölmenőiről nemigen beszélt, évtizedekkel később tudtam meg, hogy a Hervay-aknak, legalábbis nagyapjának, Istvánnak fontos szerepe volt Makó, Csanád megye, sőt felsőházi tagként talán az ország életében is.

Ő maga fiatalon nem akart romániai magyar lenni. Erdélyben élt állampolgárság nélkül, ott vált nagykorúvá, s akkor hazát kellett választania. Gondolkodás nélkül a magyar állampolgárság mellett döntött, erre – ezt viszont mosolyogva, talán nevetve mesélte – villámgyorsan megkapta a románt.

Nem emlékszem rá, hogy más nemzetbeliek rovására bár egyetlen megjegyzést tett volna, leszámítva azt az esetet, amikor arabok az egyik elit pesti vendéglátóüzem egységében – talán az Abbáziában, talán a New Yorkban volt a törzshelyük, fene tudja már – állítólag pengével sebesítettek meg egy magyar költőt. (Nem mondta meg, melyiket, így már nem is tudnánk kideríteni, hiteles volt-e ez a hír.)

Nem hitt a plágium létezésében (az, amikor valaki egy másik szerző teljes művét lemásolja, és saját neve alatt iparkodik közreadni, ami azokban az időkben Sükösd Mihállyal fordult elő – barátja, Deák Tamás drámájával járt el

így –, külön kategóriába tartozik), a világirodalom mindannyiunk közös kincse. Csak utalások, allúziók, saját szövegbe iktatott idézetek vannak. Gondolom, ez volt számomra az első lecke arról, amit később intertextualitásnak neveztek el. Bár az ő költői nyelvezetét, legalábbis egyik rétegét sokan, mint ahogy a *Korunk*ban közölt beszélgetésben is, inkább Petri György, Oravecz Imre, Tandori Dezső, Orbán Ottó versvilágáéval rokonítják (bár szerintem mind egyikük költészete sokkal tágabb horizontú és tagoltabb annál, hogy *meghatározó közös jegyeiket* fölmutathatnánk), személyes kapcsolatai a magyar irodalom „népi” szárnyához, Nagy Lászlóhoz, Csoóri Sándorhoz kötötték. Néhány példa: szerette a kilencek csoportja több tagjának költészetét. Egyszer Kiss Benedekét kommandálta nekem; volt, hogy Lipótmezőn egyszerre látogattuk meg őt Utassy Józseffel (később egy másik ideggondozóba Zalán Tiborral és Csapody Miklóssal mentünk hozzá); Pintér Lajost nála ismertem meg. Mindezek tehát személyes kötődések vagy azok származékai, rokon lelkekre utalhatnak inkább, azonos irodalomeszményre nem feltétlenül, ám e kapcsolatháló aligha véletlenül alakult ki így. Az akkori irodalmi életben (különböztesük ezt meg, amennyire lehet, az irodalomtól) a sablonos népi-urbánus felosztás szerint egyértelműen az előbbi csoporthoz tartozott tehát, de ha emiatt esztétikai dogmák kalodájába akarták volna zárni, bizonyára kikéri magának. Az értékeszmények közti határok nem voltak merevek, véglegesek, átjárhatatlanok, s ha a két „irányzat” közötti ellentéteknek volt-lehetett is elvi alapja, nem élesedtek ki a viták, ahogy azt az ezzel kapcsolatos teoretikus szövegekből vagy az irodalomtörténetből kikövetkeztethetnénk. Gizella – ezt gyanítom inkább, nem emlékszem, beszélt-e nekem erről – az erdélyi irodalmi élet viszonyait éltette volna itthon tovább; ott abban az évtizedben közéletiség és esztétikum-központúság konfrontációja az úgynevezett Sütő–Pánek-vitáig nem volt közvetlenül érzékelhető. (Hervay szerette Sütőt – már itt élt, amikor a *Káin és Ábel* megjelent az *Igaz Szóban*; gyönyörűnek tartotta a nyelvezetét.) A fentiek nem cáfolják, amit a beszélgetés egyik résztvevője mond: azt, hogy Gizella kapcsolatban állt volna Konrád Györggyel. Erről nem tudok, de azért sem lep meg, mert Konrád azokban az időkben nem elsősorban prózapoétikája, hanem szociológiai munkái és személyi integritása révén vált az ellenállás kisebb szimbólumává, legalábbis az ekkoriban szerveződő illegális ellenzékkel rokonszenvezők bizonyos hányada szemében. Még formálódtak azok a csoportok, amelyeknek viszonya a demokratikus korszak irodalmi életét utóbb oly sikeresen mérgezte meg.

Emlékeztetnék arra, hogy az adott periódusban még alkotott Pilinszky János, sokak szemében ő volt „a nagy indián”; Petri, Oravecz és a többi említett mellett érdemes volna Hervay költészetét ebben az összefüggésben is vizsgálni. Van olyan verstípusa, amelynek darabjait még kéziratban olvasva úgy találtam akkor, hogy Pilinszky kortárs költészetével rokonítható.

„Szerintem politikai okok is vannak ebben, és én azt éreztem, hogy ebben a mai időpillanatban ez igazából annyira nem megszólítható, nem mond olyan sokat, és az első kötet viszont igen” – mondja a *Korunk*-beszélgetésben Menyhért Anna Hervay utolsó alkotói korszakában megjelent verseskötetéről. Ez bizonyára pontosítható: akik átérték azt a periódust, annak „ebben az időpillanatban” sem mond „keveset” ez a költészet.

Szinte minden magas színvonalú szellemi teljesítmény része lett akkor az érlelődő ellenállásnak, az is, amit az utókor hermetikusként lát. Az 1970-es

években vált rendszeressé a lapokban, az itthon kiadott könyvek, erdélyi irodalmi művekből itthon gyártott és bemutatott rádió- és tévéjátékok révén a határon túli magyar irodalom jelenléte, főképp a romániaié. (Az *Igaz Szó*, a *Korunk*, az *Utunk* kapható volt Magyarországon, aki akart, napi szinten tájékozódhatott az újabb eredményekről, de ezeket inkább csak a mániákusok vették; a mi családunk ebbe a körbe tartozott.) Gizella tudatosan az erdélyi magyarság problémáit akarta megjeleníteni a magyarországi közéletben – természetesen nem publicisztikusan. Nem önjelölt szószólóként, fűrmenderként, ombudsmanként: egyszerűen csak úgy, mint aki itt él Budapesten, kivergődve a Szekuritáté hálójából: akinek módja van beszélni. Egyre inkább ez vált az *ügyvévé*. Az időrend összekeveredett bennem; nem tudom, mi ketten mikor, mit és hogyan beszélünk erről (valószínűleg *mindig* erről beszélünk, ott volt ez minden dialógus konnotációjában), legkésőbb 1979 decemberében találkozhattam ennek írásos bizonyítékával. Mika Ágnes jogászhallgató akkor adta elő az Egyetemi Színpadon Hervay *Zuhanások* című oratóriumát. Ha nem tévedek, ennek szórólapján láttam először nyomtatásban a költő vallo-mását: *tudja*, van közönsége. S csak az együgyűek nem értették, hogy erdélyi olvasóra gondol. Ez a elképzelt közösség később kiegészült a felvidéki magyarokkal; ennek részleteiről a költő Tóth László mondhatna többet, aki Hervay Dunaszerdahelyre invitálója és ottani házigazdája volt. Gizella, ezt tételesen tudom (tőle): inkább érezte otthon magát Pozsonyban, Szerdahelyen, mint Magyarországon. Apropó, a Tóth költészete iránti érdeklődése/rokonszenve is cáfolja a skatulyázás észszerűségét.

Szintén Menyhért Anna mondja a kerekasztal-beszélgetésben: „Amikor már átjött Magyarországra, akkor pedig már nem bírták őt az emberek.” Kéri Piroska pedig ezt: „Nem volt egyáltalán idegesítő. Nagyon kedves nő volt. Kedves, de szomorú.”

Ezt én a következőképpen láttam:

Egyszer, amikor új verseit mutatta (igényelte a határozott véleményt, megjelenés előtt szüksége volt az övétől eltérő olvasatra), megkérdeztem, leírhatom-e magamnak az egyiket. A vers, úgy tudom, nem jelent meg, a másolatot hiába keresném, így emlékezetből kell idéznem. Az első szó bizonytalan, a központosítást nem tudom fölidézni, igyekszem logikusan tagolni a szöveget:

*Szálló fecske a cigarettán,
dőglött fecske a tollamon.
Eltékozoltam a világot,
pedig szerettem. Fáj nagyon.*

Elment a kedve? Inkább elkeseredett. Kis szünet után azt indítványozta, hogy írjunk le egy harmóniát sugárzó verset is az újak közül. Mit mondjak, amit kiválasztott, az sem sodorhatott volna senkit eufóriába. Volt azért benne valamilyen, természetszeretetből, az élet folytathatóságának fölismeréséből eredő derű. Ezt aztán ő gépelte le nekem.

Valóban kedves volt, figyelmes, érdeklődő – ittléte első fázisában. Utóbb egyre föltűnőbb erőfeszítéseket tett azért, hogy túlélőnek lássák, s ő is magát. Mind sűrűbben ütközött ki belőle a nagy energia-összpontosítással működte-tett, sokszor szembetűnően erőltetett – nemegyszer le is lepleződő –, feszült életöröm-imitáció. A közvetlenség, a másokra való odafigyelés korábban ter-

mészetes volt, utolsó éveiben, gyanítom, már a rémek visszaszorítására szolgált. Azok meg pillanatok alatt föléledtek, újra támadtak. Akkor ő ott helyben összeomlott.

Szívesebben titkolnám, de nem lehet: verseket írtam azokban az években. Az első, amelyik megjelent, róla szólt, és az ő neve volt a címe. Ennek gépirata ott volt a hagyatékában – gőzöm nincs, hogyan kerülhetett oda, nyomtatásban olvasta először, s miután ott volt a lapban, nem volt értelme, hogy elkérje tőlem –, s véletlenül besorolódott a gyűjteményes kötetébe. (A címet a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárának munkatársai szerzői névként értelmezheték; mindenesetre az én versem, nevem alatt jelent meg először, gyanakvóbb természetű olvasók megkereshetik az Ifjúsági Magazin 1979-es évfolyamának második számában.)

A zárószórai ezek voltak:

*áll a zene hullámaiban
önmaga élő kopjafajaként
arcára szorított tenyere
mögé menekült a világ*

Ha íróbarátai érkeztek Erdélyből a magyar fővárosba, okvetlenül találkoznia kellett velük. Egyszer Zágoni Olgát és Attilát vittem föl hozzá, sürgött-forogott, gyümölcsöt tett az asztalra, igyekezett kedvükben járni, hogy minél jobban érezzék magukat. Olga kivett a tálból egy szem szilvát, belekóstolt, s amikor fölfedezett benne egy kukacot, szinte bocsánatkérően visszatette az asztalra azzal a megjegyzéssel, hogy azt a szilvaszemmet ketten is kinézték maguknak, de hát semmilyen írott szabály nincs arról, hogy neki több joga volna hozzá, mint a férégek.

Gizella kezébe temette az arcát:

– Gyerekek, ne bántsatok!

Erről szól az idézett négy sor; nesze neked referenciamentes olvasat!

„...nem bírták őt az emberek”? Az biztos: a végén egyre harsányabban szemléltette, hogy nincs baja az étellel, talán hogy ő maga is elhiggye. Gondolom, voltak, akik fellépését kirívónak tartották; voltak, akiknek sok volt belőle, épp az utolsó menetben, amikor viszont neki elege lett.

Fontos volt számára, hogy ismeretlenekkel közös nyelvet találjon, s néha fejébe vette, hogy egy-egy tárgy birtoklása lendíti tovább. Egyetlen példa mindkettőre: egy közepesnél előkelőbb budapesti étteremben borozás közben megtetszettek neki a poharak. Amikor fizetett, a poharakra mutatva így szólt a pincérhez:

– Uram, ezek itt összetörtek. Írja őket a számlához!

Az ifjú főúrnak, ha négy évtized távolából jól látok visszafelé, enyhén megrebent a szemhéja, s vagy fölszámolta a poharak árát, vagy, ami valószínűbb, egyszerűen azt mondta, sebjaj, fogyóeszközök. A tulajdonosváltás rövid úton megtörtént.

Több mint tíz évvel vagyok idősebb most, mint ő volt, amikor meghalt. Már velem is majdnem minden megtörtént, amitől valaha félttem. A hozzá való viszonyulásom is nyilván más már, mint amikor akár naponta beszélhettem vele. Ebben a szövegben Gizellának nevezem őt – talán először életemben. Távollétében és halála után vezetéknevén, illetve Giziként említettem; neki

„csókolom”-mal köszöntem, és nem szólítottam sehogy. Azt hiszem, éppen harmadszor találkoztunk, amikor szólt, hogy én is tegezzem bátran. Nem voltam képes rá.

Csak egyszer mondta nekem, hogy úgy szeret, mint a fiát – szinte röptében a Móricz Zsigmond körtéren; tőle indulhattunk el, ő Jékely Zoltánéhoz ment vendégségbe, én haza –, de már korábban is gondoltam erre, vagy csak éreztem talán. (Lehetett érezni. Köztem és Kobak között néhány hónapnyi volt a korkülönbség – nyilván ennek is szerepe volt ebben.) A helyszínt, az alkalmat most, írás közben sikerült kirobbantanom emlékezetemből; mielőtt a géphez ültem volna, egy másik esethez társítottam ezt a „nyilatkozatát”. Amiről kicsit kínos nyilvánosság előtt beszélnem, mert kiderül belőle, hogy legalábbis fejlődőképesnek tartott – mégsem takaríthatom meg, mert az, amit akkor mondott, engem viszont talán örökre megszabadított egy másik rémtől. Az Angyal utcában, az én szobámban figyelmesen elolvasta *Öregek* című karcolatomat. Nagyon tetszett neki, én meg *valószínűleg* szabadkoztam, hogy nem is lehet olyan jó az az írás. Erre így nem emlékszem, de csak ez lehetett az előzménye annak, amit akkor mondott. Nagyjából ezt:

– Istenadta [vagy isten áldotta?] tehetség vagy. Ha írni fogsz, tudd, sosem fordulhat elő, hogy azt lásd a papíron, ami benned van. Ez a legnagyobbaknak sem sikerül, soha.

Így van; ennek tudatában kell útnak indítanom ezeket a jegyzetlapokat.

2022 húsvétján

